
Ibrahim Pašić

SIDRONA

Akademiku Abdulahu Sidranu

Rezime:

Izvoran znanstveni rad. U radu se, historijskim, lingvističkim i etnološkim metodom, otkriva ubikacija antičke Sidrone. Na osnovu historijskih fakata, kalka **sidra-* > *bio*, etnika *Sidrin* od kojeg je, najvjerojatnije, nastalo bošnjačko prezime *Sidran*, općeg historijskog kontinuiteta potvrđenog na historijski i lingvistički način u nevesinjskom kraju, antička Sidrona ubicirana je u Biograd kod Nevesinja. Objasnen je nastanak naziva župe i naselja *Nevesinje* “Novo sinje” (Nova Sidrona). Rad pokazuje antičke urbane tradicije na tlu Bosne i Hercegovine, što bosanskohercegovački prostor i njegovo stanovništvo - uz ostala poznata antička naselja na tlu Bosne i Hercegovine - uvodi u najstarije korijene evropske civilizacije i kulture. Rad pokazuje da je pitanje kontinuiteta najvažnije pitanje bosanskohercegovačke povijesti.

Ključne riječi: Klaudije Ptolemej, Geografija, Sidrona, Sidrini, Biograd, Novas, Nevesinje, Sidran, Sidraga, Iliri, Avari, Slaveni.

Geografija Klaudija Ptolemeja, helenističkog matematičara, astronoma, geografa i bibliotekara aleksandrijskog Muzeinona, nastala u II stoljeću naše ere, odavno je postala prvorazredan historijski izvor.¹ Na osnovu *Geografije*, i V karte Evrope koja čini njen sastavni dio, historičarima je uspelo ubicirati brojna antička naselja jugozapadnog Balkana koja su postojala sredinom II v. n. e. Pa ipak, ostale su brojne nepoznanice. Jedna od njih je i *Sidrona*. I prije nego što se konkretnije pozabavimo tim ilirskim naseljem, nužno je konstatirati jednu vrlo važnu činjenicu: u dosadašnjim ubikacijama antičkih sadržaja iz Ptolemejeve *Geografije*, odnosno onima, njihov najveći broj ubiciran je izvan današnje Bosne i Hercegovine. Uglavnom, historičari su antičke nazive povezivali s prostorom Dalmacije, Slavonije i Crne Gore. Iz te činjenice može se izvesti pogrešan zaključak da je današnja Bosna i Hercegovina u antičko doba bila slabo naseljen prostor, neka *terra desserta* u kojoj se, kako lucidno primjećuje akademik Muhamed Filipović, tobože ništa značajnije nije događalo.²

“Ispraznost” središnjeg prostora rimske provincije Dalmacije, kojem pripada Bosna i Hercegovina, u suprotnosti je s brojnim arheološkim ostacima rimskih komunikacija i antičkih naselja na njenom tlu.³ Posebno je neprihvatljiva i nelogična u odnosu na činjenicu da je rimska provincija Dalmacija bila jedna od najrazvijenijih rimskih provincija.⁴ A središnji prostor te provincije upravo

¹ C. Müller, *Claudii Ptolemaei Geographia*, vol. I i II, Paris 1883-1891; O Cunz, *Geographie des Ptolemaus*, Berlin 1923; J. Fischer, *Claudii Ptolemaei Geographiae*, Codex Urbinas Graecus 82, 4 Bd., Leipzig 1932; P. Schnabel, *Text und Karten des Ptolemaus*, Leipzig 1938; J. O. Thomson, *History of ancient Geography*, Cambridge 1948; R. R. Njuton, *Prestupljenje Klaudija Ptolemeja*, Moskva 1985; M. Kozličić, *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split 1990, str. 289-309.

² M. Filipović, *Historija bosanske duhovnosti*, I, Sarajevo 2004, str. 41.

³ Starija literatura o tom problemu sadržana je u: E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1960. Upor: I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, ANUBiH, Djela, knjiga XLVII, Sarajevo 1974.

⁴ Zaključak proizlazi upravo iz sadržaja Ptolemejeve karte. Kako navodi M. Marković, Ptolemajeva karta “doista pokazuje da su Ilirik i Panonija u carsko doba bile najnaprednije rimske provincije. Taj zaključak osobito se dobro razabire ako usporedimo tu Ptolemajevu kartu antičke Evrope s ostalim kartama u njegovu atlasu, a prije svega s regionalnim kartama Anglije, Galije, Hibernije, Germanije ili Skitije. To su činjenice koje danas prešućuju i najpoznatija imena na području evropske povijesne kartografije.” M. Marković, *Klaudije Ptolemej*, O razvoju kartografije do otkrića longitude, Zagreb 2002, str. 55.

je današnja Bosna i Hercegovina. Prema tome, po logici stvari, današnji državni prostor Bosne i Hercegovine imao je brojne parametre antičke razvijenosti⁵ i o njima znatnim dijelom svjedoči i Ptolemejeva karta. Naime, antički geografski sadržaji provincije Dalmacije ravnomjerno su rasprostranjeni i u znatnom broju zastupljeni i na onom geografskom prostoru koji na karti prepoznajemo kao savremeni bosanskohercegovački prostor. Očito, problem nije u antičkoj nerazvijenosti današnje Bosne i Hercegovine već u “nerazvijenosti” njene znanosti, odnosno bosanske prethistorije i antike.

Ptolemejeva *Geografija* nije sačuvana u izvornom obliku. Sačuvani su brojni prepisi.⁶ Jedan od najpoznatijih je “Urbinas 82.” Nalazi se u vatikanskoj biblioteci. Sadrži ukupno 110 listova pisanog teksta podijeljenog u osam knjiga, i 27 geografskih karata od kojih je za nas najvažnija V karta Evrope. Prepis je nastao u prvoj polovini XIII vijeka.⁷ Kao i svaki prepis bilo kojeg originala, nosi rizik određenih pogreški ili većih ili manjih odstupanja od izvorne suštine. Iz tih razloga, u rukopisu i na kartama odavno su uočene brojne pogreške.⁸

*

Gradovi na Ptolemejevim kartama obilježeni su posebnim znakom: imaju okvir s kruništem i tri simetrično postavljene četverougone kule koje predstavljaju astronomske vinjete. Na V karti Evrope *Sidrona* je ispisana sitnom minuskulom i uokvirena vinjetom. Naselje označavaju “tri simetrično

⁵ Poseban značaj Rimljani su pridavali rudnom bogatstvu na tlu današnje BiH.

⁶ U ovom radu, kao predmet našeg istraživanja, zanima nas prijepis poznat pod nazivom “Vatikanski Urbinas 82.” za koji se smatra da je jedan od najstarijih i najpouzdanijih. Ovaj rukopis, s komentarom, izdao je **J. Fischer**, *Claudii Ptolemaei Geographiae Codex Urbinas Graecus* 82, 4 Bd. 1932. O tome vidjeti i u: **L. Jelić**, *Najstariji kartografski spomenik o rimskoj provinciji Dalmaciji*, Separatni otisak iz Glasnika Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini X, 1898, str. 227-246 i 531-560.

⁷ **P. Schnabel**, *Text und Karten des Ptolemäus*, Leipzig 1939, str. 27 i d.

⁸ Kako navodi **A. Cermanović-Kuzmanović**, “greške koje mu prebacuju moderni naučnici mogle su nastati i zbog netačnosti kasnijih prepisivača, ali i greškama modernih interpretatora. Najzad, postavlja se i pitanje: uolikoj mjeri je Geografija, koju poznajemo iz vizantijskih rukopisa, sačuvala Ptolemejev original. Sigurno je da je Ptolemej, pošto nije bio u mogućnosti da uoči i da prokomentariše podatke svojih izvora, morao i da pogriješi.” **A. Cermanović – Kuzmanović**, *Jugoslavenske zemlje na Ptolemejevoj karti*, Monumenta cartographica Jugoslaviae (odabrao i priredio Gavro A. Škrivanić), Beograd 1975., str. 11.

postavljene kule četvornog oblika.⁹ Kako se smatra, vinjete su matematičke ubikacije koje je Ptolemej utvrdio na osnovu geografske karte svog prethodnika Marina iz Tira.¹⁰ Topografija Ptolemejeve karte prilagođena je njegovoj “astro-nomskoj orijentaciji”, na osnovu čega Luka Jelić pretpostavlja da je Ptolemej preinačio geografske karte svog prethodnika Marina¹¹ ili neke druge nama nepoznate izvore iz kojih je crpio svoje podatke.¹² Određen broj preinaka može se obrazložiti pogreškama nastalim tokom brojnih prepisivanja. Drugi razlozi koji su doveli do preinaka i pogrešaka nisu poznati.

Na V karti Evrope posve je moguće pretpostaviti današnje granice Bosne i Hercegovine. U tom imaginarnom prostoru savremene države moguće je pretpostaviti položaj antičke Sidrone. Iz imaginarne percepcije nedvojbeno proizlazi da se Sidrona nalazila u središnjem dijelu Bosne i Hercegovine. S desne strane naselja, u njegovoj pozadini, ucrtan je vodotok rijeke koja, po svom položaju i smjerom svoga toka, neodoljivo asocira na Neretvu. Međutim, legenda na karti protivi se savremenoj vizuelnoj logici. Rijeka koja se nalazi s lijeve strane Sidrone nosi naziv *Titius fl.*, što znači da je riječ o rijeci Krki.

Nepotpuno poznavanje svih većih rijeka istočnoga jadranskog sliva¹³ pokazuje da je Ptolemej još manje poznao unutrašnjost Balkana i njegove kontinentalne sadržaje. U tome se svi istraživači Ptolemejevog djela slažu.¹⁴ Unutrašnjost Balkana za Ptolemejeve prethodnike i za njega samog bila je znatno manje poznata od istočne jadranske obale.

**

⁹ L. Jelić, 231.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto, str. 234.

¹² M. Kozličić ukazuje na Plinijev *Privodopis* “kao djelo koje je bez ikakve sumnje Ptolemej konsultirao u izradi *Geografije*.” M. Kozličić, *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split 1990., str. 293.

¹³ O tome vidjeti u: M. Kozličić, *Ptolomejevo viđenje istočne obale Jadrana*, str. 118, 124-126, 134-136, 140-142, 170.

¹⁴ Po mišljenju M. Markovića, “ako se usporedi poznavanje antičkih naselja u priobalnoj zoni Jadrana i onih u unutrašnjosti Ilirika, primjećuje se da antički pisci o njima nisu bili obaviješteni ravnomjerno. Priobalna naselja poznavali su bolje. Naselja u unutrašnjosti zemlje poznavali su samo na trasama rimskih cestovnih prometnica.” M. Marković, *Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske*, Zagreb 2004., str. 149.

Ubikacija antičke Sidrone izazovna je tajna, skrivena pod pepelom i prašinom savremenog krajolika i minulih stoljeća koja su je tajanstveno prekrila i izbrisala, možda u vrijeme kasne antike i ranog srednjeg vijeka kada se gubi trag brojnim naseljima na jugozapadnom Balkanu. Dosadašnja znanstvena nastojanja da se pronikne u historijat naselja nisu ponudila mnogo, tek poneki historijski podatak počesto štur i kontroverzan, poneku uzgrednu i obeshrabrujuću vijest. Tako je Sidrona bila i ostala teško rješiva enigma, koja nije posebno privlačila historičare. Iz tih razloga, o Sidroni nije napisan niti jedan poseban znanstveni rad. Dosadašnja znanstvena razmatranja o tom naselju su usputna, fragmentarna, konfuzna i kontradiktorna. Iz literature nedvojbeno proizlazi da se problem ubikacije Sidrone tretirao površno i uzgredno. Literatura o tom problemu otkriva i neke u potpunosti oprečne i apsurdne zaključke.

Problem ubikacije Sidrone pokušavao se riješiti isključivo historijskim metodom koji, u odnosu na oskudnost izvora, ne nudi izgleda većih znanstvenih pomaka ka riješenju tog problema. S tim u vezi, posebno su karakteristični zaključci hrvatskog akademika Mirka Markovića, koji se duže vremena bavi antičkim zemljovidima. Godine 1992. Marković je za Sidronu tvrdio da "Do danas nikom nije uspjelo ustanoviti gdje se to mjesto nalazilo."¹⁵ Dvije godine kasnije, promijenio je mišljenje i bez ikakve znanstvene argumentacije ustvrdio da je problem - riješen. Slična mišljenja, izvedena površno i bez konkretnih znanstvenih istraživanja tog problema, u nauci su prisutna duže od jednog stoljeća.

U radu u kojem tretira rimsku provinciju Dalmaciju i Ptolemejevu V kartu, na osnovu analize vatikanskog "Urbina 82", Luka Jelić na više mjesta spominje Sidronu. Na osnovu Ptolemejeve VIII knjige, koju je analizirao u odnosu na V kartu na kojoj je predstavljena provincija Dalmacija, između ostalog, prezentirao je Ptolemejev podatak da se Sidrona nalazila zapadno od Aleksandrije "16° 50' = meridijan 43° 10'."¹⁶ U istom kontekstu, na osnovu usporedbe ostalih Ptolemejevih podataka koji se odnose na jadransko primorje i njegovo kontinentalno zaleđe, izveo je zaključak: topografske oznake "ograničuju se poglavito na primorski pojas rimske pokrajine Dalmacije, tako da istočna visina (današnja Bosna i Hercegovina) kao da je Ptolemeju skroz

¹⁵ M. Marković, *Klaudije Ptolemej...*, str. 51.

¹⁶ L. Jelić, 17.

nepristupna bila.”¹⁷ Svakako, ta “nepristupnost” samo je još jedan razlog da se, s aspekta znanstvenih predviđanja, u općem smislu pretpostavi da se Sidrona mogla nalaziti na tlu Bosne i Hercegovine.

U pisanom dijelu rukopisa “Urbinas 82”, u kojem su nabrojana naselja Liburnije, posebno se navode dva ojkonima: Σιδρωνα i Ξιδρωνα.¹⁸ Iz rukopisa se može zaključiti da je riječ o sličnim nazivima koji se, pak, razlikuju po početnom glasu grčkog Σ i Ξ. Uz nazive su date geografske vrijednosti njihovih astronomskih položaja koji su, kao i nazivi, približne vrijednosti, ali ipak – različiti.¹⁹

Grafije Σιδρωνα i Ξιδρωνα (Sidrona i *Ksidrona) u suštini označavaju dva slična, ali ipak različita naziva. Međutim, razlike ne odražavaju stvarno stanje na terenu, niti imaju potvrde u historijskim izvorima. Sidrona i *Ksidrona nisu dva različita mjesta. Riječ je o dupliranju naziva. Iz ove Ptolemejeve pogreške, ili pogreške koja se može pripisati nepoznatom prepisivaču, očito je da je kod antičkih geografa i sa Sidronom bilo značajnih nepoznanica. To se posebno vidi iz geografskih koordinata Sidrone i *Ksidrone u “Urbinas 82”. Koordinate su različite i imaju tri različite vrijednosti: 43° 30', 44° 30' i 44° 10'.²⁰ U odnosu na druge brojne pogreške, na osnovu kojih neki istraživači tvrde da su topografski podaci kod Ptolemeja uglavnom netačni,²¹ niti jedna od astronomskih vrijednosti ne može se dokazati kao tačna.

Vjerovatno se radi o pogreškama prepisivača. Topografske pogreške, u kojima pojedini nazivi mijenjaju mjesta²² ili se dupliraju, u rukopisu su

¹⁷ Isto, str. 17.

¹⁸ Na osnovu uvida u rukopis, Jelić informira da je u drugom pomenu Sidrone “kolacijatorom dodan Ξ.” Isto, str. 29.

¹⁹ Uz Sidronu su date vrijednosti μγ' L'' μδ' L'' a uz Ksidronu μγ' L'' μδ' ζ''. Isto, str. 28.

²⁰ “U pogl. 16., III. knj. Ptolemejevi neki rukopisi označuju položaj Xidrone 43° 30', 44° 30', dočim stariji i bolji, te i urbinaski tekst i karta ispravnije 44° 30' 44° 10'”: Isto, str. 30.

²¹ O Cunz, *Die Geographie des Ptolemaios*, Berlin 1923, III. Jedno od osnovnih pitanja je: “ko je pre Ptolemeja sastavio spisak gradova na osnovu kojih je on dao podatke” /A. Cermanović-Kuzmanović, 14./.

²² U tekstu *Geografije* i na karti L. Jelić utvrdio je četiri grada čiji su položaji zamijenjeni: Varvarija s Assesijom, Nedinum s Varvarijom, Assesija sa Salvijom i Salvija s Nedinumom. L. Jelić, 29.

odavno poznate i pripisuju se prepisivačkim pogreškama.²³ Kao što se otkriva u navodima koji slijede, to je tek jedna od prvih brojnih pogrešaka koje se odnose na Sidronu.

S fonetskog aspekta, naziv *Sidrona* dosta je suzvučan nazivu *Stridon*, kako se zove rodno mjesto Svetog Jeronima. Riječ je o takozvanoj homonimiji, koja je odavno postavila pitanje: da li se *Sidrona* i *Stridon* mogu dovesti u uzajamnu vezu i da li je riječ o jednom mjestu. Historijski izvori to ne potvrđuju. Poistovjećivanju Sidrone i Stridona protivi se i lingvistika.²⁴ Pa ipak, glasovna suzvučnost u nazivima tih mjesta navela je Luku Jelića da Sidronu poistovjeti sa Stridonom i da je ubicira u Strmicu, između Grahova i Glamoča.²⁵ Još jednu pogrešku nastalu iz homonimije nâziva kasnije je ponovio M. Niederman. *Stridon* je izvodio od *Sidrona* (**Sridōna*)²⁶, što u nauci nije prihvaćeno. Čini se da je na sličan način griješio i H. Krahe. S tim u vezi, u kontekstu ilirskih tvorbi sa -on-, kod Krahea stoji: "(...) Σιδρωνα – Stridon..."²⁷ Za navedenu paralelu Krahe ne nudi nikakvo objašnjenje.

U vezi s problemom ubikacije rodnog mjesta Svetog Jeronima davno su otvorene beskrajne rasprave u kojima su se vremenom iskristalisale tri oprečne teze; istarska,²⁸ panonska²⁹ i dalmatinska.³⁰ Stridon se pokušavao ubicirati u Istru, Mađarsku i Dalmaciju. Literatura posvećena tom pitanju "doseže opseg jedne pozamašne biblioteke."³¹ I pored toga, znanstveni napori i veliki trud

²³ U Dalmaciji je dupliran *Risinium*, kao *Ricana*. A. C. – Kuzmanović, n. dj., bilj. 59.

²⁴ Tome se posebno protivi konsonant *t* u *Stridona*.

²⁵ L. Jelić, 30.

²⁶ M. Niederman, *Le lien de naissance de Saint Jérôme*, Južnoslovenski filolog, 5, Beograd 1925-26, str. 229.

²⁷ H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1925, str. 49.

²⁸ Začetnik te teze je Flavius Blondus koji je, rukovodeći se prvenstveno homofonijom, Stridon smjestio u Zdinju (tal. Sdregna) kod Mirne u Istri. F. Blondus, *Italia illustrata sive descriptio XIV regionum Italiae*, Bazileja (Bazel) 1539, str. 387.

²⁹ M. Inhoff, *Annal eccles, regni Hungariae*, Roma 1644, Požun I 1795, str. 156.

³⁰ Začetnik teze je M. Marulić koji ustvari reagira na tezu F. Blonda; upor. Marcii Maruli Patriti Spalatensis, *In eos qui Beatum Hieronimum Italum esse contendunt*, u J. Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsterdam 1666, str. 457 i d. Lučić se priklonio Maruliću i pobijao Inhoffera.

³¹ M. Suić, M. Suić, *Hijeronim Stridonjanin – građanin Tarsatike*, Rad JAZU, 426, knj. XXIV,

uložen u rješenje tog problema nisu urodili plodom. Vjerodostojnost natpisa CIL III 9860,³² na osnovu kojeg je Frane Bulić Stridon pokušao ubicirati na Grahovo Polje,³³ nije dokazana.³⁴ Ubikacija Stridona u Strmicu, između Grahova i Glamoča,³⁵ nije prihvaćena.³⁶ *Stridon* još nije pouzdano ubiciran.³⁷

U studiji hrvatskog akademika Mirka Markovića koja se odnosi na antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske, zastupljena je i Sidrona. Markovićeva informacija o Sidroni je slijedeća: “Prvo naselje na magistralnoj cesti od Clambetia prema Saloni zvalo se Sidrona ili Adra. Nalazilo se na lokaciji današnjeg zagorskog sela Medviđa. Ptolemej ga spominje pod oba navedena imena, Σιδρωνα i Αδρα. Na Peutingerovoj tabli zabilježeno je kao Hadre.”³⁸

Zagreb 1986, str. 217.

³² Natpis je, nesumnjivo, krivotvoren, i to veoma vješto. U njegovu autentičnost prvi su izrazili sumnju Th. Momsen i O. Hirschfeld. Natpis je uvršten u CIL III Supp. na strani 43 pod brojem 399 i nosi kategoriju *tituli falsi*.

³³ F. Bulić, *Stridon – Grabovo Polje u Bosni, rodno mjesto Svetog Jeronima*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Izabrani spisi, Split 1984. Isti: *Wo lag Stridon, die heimat des hl. Hieronymos*, Festschrift für Otto Bendorf zu sienen 60. Geburtstag, Wien 1898., str. 276. i d.; isto na talijanskom jeziku u *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, 1899, str. 137 i d.; *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* XLIII, 1920, str. 6. i d.

³⁴ “Smatramo da Stridon nije bio u Bosni i Hercegovini i da je dokazana nevjerodostojnost natpisa CIL III, 9860 na kome se pretežno zasnivalo mišljenje Bulića i pristalica njegove teze. Gdje se nalazio Stridon – to je pitanje još uvijek lis sub iudice.” E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1960., str. 11.

³⁵ Ubikacija se zasniva na epigrafskom natpisu iz kojeg se riječ *S[tr]ido[n]e[n]ses* može pretpostaviti, ali ne i dokazati /*Salvia[t]ae S[tr]ido[n]e[n]ses/*. L. Jelić, 30.

³⁶ O problemu ubikacije Stridona također vidjeti u: F. Bulić, *Dove giaceva Stridone, la patria di S. Girolamo*, Festschrift für Otto Benndorf, 280 i Bull. Dalm. V, 1882, str. 136-137. Isti: *Stridon, rodno mjesto sv. Jeronima*, Sarajevo 1920, 87 = Bull. Dalm. XL, XLI, XLII, Split 1919-1922, str. 253-330. = *Miscellanea Geronimiana*, Roma 1920, str. 253-330. E. Imamović, *Problemi ubiciranja Stridona, rodnog mjesta sv. Jeronima*, Godišnjak DI BiH XXVIII-XXX, Sarajevo 1977-1979, Sarajevo 1979, str. 7-19. M. Suić, *Hijeronim Stridonjanin...*, str. 213-278. Ubikaciju Stridona u Strmicu ne potvrđuje ni I. Bojanovski. I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, ANUBiH, Djela, knjiga LXVI, Sarajevo 1988, str. 262-265.

³⁷ Ubikacija M. Suića, u Šapjane u Istri, čini se najuvjerljivijom.

³⁸ M. Marković, *Antička naselja i grčko-rimska zemljopisna imena na tlu današnje Hrvatske*, Zagreb 2004, str. 156.

Kao što se vidi, Markovići posljediti navodi o Sidroni bitno se razlikuju od njegove prethodne tvrdnje po kojoj "nikom nije uspjelo ustanoviti gdje se to mjesto nalazilo."³⁹ Da li je Markoviću, ili nekom drugom znanstveniku, u međuvremenu uspjelo ubicirati Sidronu? Odgovor je negativan. Riječ je o proizvoljnoj i neutemeljenoj tvrdnji. Markovići navodi nemaju potrebne argumentacije i ispisani su bez bilo kakve znanstvene aparature. Posebno je neprihvatljiva tvrdnja da Ptolemej navodi Sidronu "pod oba navedena imena Σιδρωνα i Αδρα." U svojoj *Geografiji* Ptolemej nigdje izriječno ne kaže da Sidrona ima dva imena, niti je to moguće dokazati. Ta mogućnost bila bi prihvatljiva na bilingvnom i graničnom teritoriju različitih antičkih plemena koja su govorila različitim jezicima, što ovdje nije slučaj.

Za razliku od Mirka Markovića, hrvatski historičar Mate Suić ima drugačije mišljenje. Za Suića Sidrona i Hadra (Adra) nisu jedno mjesto s dva različita naziva. Po mišljenju Suića, "Hadra (Medviđa u zapadnoj Bukovici), stekla je civitet za prvih careva," dok je "Sidrona zapadnije od Hadre."⁴⁰ Po Suiću, "Αδρα je stara Hadra, sada Medviđe u sjeverozapadnoj Bukovici."⁴¹ Na drugoj strani, Sidronu tretira ilirskim gradinskim naseljem i središtem teritorijalne općine Sidrina.⁴² Smatrao je da se ta općina - i kasnija peregrinska zajednica koja je za vrijeme prvih careva stekla civitet - nalazila na području ilirskog plemena Liburna,⁴³ odnosno da se "nalazila u današnjoj Bukovici,"⁴⁴ ili u "krajnjoj Bukovici kod sela Međviđa."⁴⁵ Zaključak je izveden na osnovu terminacijskog natpisa koji se odnosi na teritorijalne sporove *inter Sidrinios et Asseriates*.⁴⁶

Iz Suićevih radova, u kojima uzgredno spominje Sidronu i Adru, nije jasna ubikacija tih mjesta. Premda su, po mišljenju Suića, Sidrona i Adra (Hadra)

³⁹ M. Marković, *Klaudije Ptolemej*., 51.

⁴⁰ M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976., str. 36.

⁴¹ M. Suić, KOYKOYM (PTOL. II 16, 6), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 3/1964-1965. i 1966-1967, Zadar 1967, str. 38.

⁴² Isto, str. 20.

⁴³ "Njezini liburnski pripadnici *Sidrini* stekli su civitet i konstituciju za vrijeme prvih careva." Isto, str. 36.

⁴⁴ M. Suić, *Hieronim Stridonjanin*., str. 237.

⁴⁵ Isto, bilješka br. 123. U istoj bilješci M. Suić za svoje navode poziva se na studiju: J. Wilkes, *Dalmatia*, 214, 216.

⁴⁶ Isto, str. 51.

različita naselja, i jedno i drugo naselje Suić ubicira na isto mjesto: u selo Medviđa u zapadnoj Bukovici!?. Iz kojih razloga je Suić ostao nejasan, nedorečen ili kontradiktoran, teško je reći. Svakako, osnovni zaključak je slijedeći: Mate Suić nije se izravno bavio ubikacijama Sidrone i Adre. Njegove prosudbe o tim mjestima su površne i nemaju karakter utemeljenog znanstvenog suda.

Po mišljenju Aleksandre Cermanović-Kuzmanović *Adra* i *Sidrona* također su dva različita naziva i različita mjesta. A. Cermanović-Kuzmanović smatra da je "A d r a (Hadra), mesto nesigurne ubikacije, verovatno selo Medviđe, sjeverozapadno od Šibenika", te da postoji još jedno mišljenje da je to Krupa kod Knina.⁴⁷ Po istoj autorici, S i d r o n a je mjesto nesigurne ubikacije.⁴⁸

Petar Skok u svom poznatom *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* također ne poistovjećuje Adru i Sidronu. "*Adra oppidum* (Ptolomej) = *Hadre* (lat. lokativ, Tabula Peutingeriana = (sa sufiksom *-ense > vlat -ise*) *Adrise* (Ravennas)"⁴⁹ Naziv je izveden iz imena venetskog ojkonima *Adria* iz čega je nastao naziv *Jadran*.⁵⁰ *Sidrona* nije zastupljena u Rječniku.

Antun Mayer, pak, ima drugačije mišljenje od M. Suića, A. Cermanović-Kuzmanović i P. Skoka. Pretpostavio je da su *Adra* (Hadra) i *Sidrona* jedno naselje te da je naziv *Adra* (Ptol. II 16, 6.) kasnije promijenjen u *Sidrona*. Na osnovu oznakâ razdaljina između pojedinih mjesta iz Peutingerove karte pretpostavio je da bi se *Adra* mogla nalaziti između Burnuma (Ivoševci kod Kistanje) i Klambete (Obrovac), odnosno da to mjesto treba tražiti u Medviđima.⁵¹ Za navedenu argumentaciju također je poslužio isti kamen međaš o sporovima *inter Sidrinus et Asseriates* pronađen jugoistočno od Obrovca.⁵²

Znanstvena mišljenja o antičkom naselju za koje neki autori pretpostavljaju da je u antici promijenilo dva imena, *Adra* i *Sidrona*, postavljaju vrlo važno pitanje: iz kojih razloga je ime *Adra* potisnuto i promijenjeno u *Sidrona*. Na ovo pitanje nije dat zadovoljavajući odgovor. S tim u vezi, A. Mayer pretpostavio je da se ime *Adra* ili iskvarilo, pri čemu se početno *A-* u *Adra* promijenilo u *Si-*,

⁴⁷ A. Cermanović-Kuzmanović, n. dj., str. 19.

⁴⁸ A. Cermanović-Kuzmanović navodi mišljenje L. Jelića o tom problemu, kao i mišljenje da je *Sidrona* Gradina kod Medveđe, istočno od Zadra. Isto.

⁴⁹ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb 1971., str. 744.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, Wien 1957., str. 30.

⁵² Isto, str. 304.

ili da Adra nije bila samostalna općina u vrijeme nastanka natpisa, već samo naselje Sidrina (kako je prethodno pretpostavio K. Pach, Öst. Jahresh. VIII, B. 53. 119 f.).⁵³

Pretpostavljena promjena *Adra* > *Sidrona* sa sobom nosi višestruke i ozbiljne probleme. Oni su hronološke, lingvističke i historijske prirode. Prvi problem proizlazi iz datiranja historijskih izvora u kojima su zapisani navedeni nazivi. Ptolemejeva *Geografija* općenito se datira u sredinu II stoljeća n. e., dok se za Tabulu Peutingerianu⁵⁴ smatra da je nastala kasnije, u drugoj polovini IV stoljeća n. e. Pošto se *Adra* i *Sidrona* u *Geografiji* tretiraju kao posebna naselja⁵⁵, ona se u tom izvoru nikako ne mogu poistovjetiti - iz razloga što se, pored nominalne različitosti, međusobno razlikuju i po svojim geografskim koordinatama.⁵⁶ Naselje *Adra* u Tabuli Peutingeriani zabilježeno je kao *Hadra*. Tabula ne poznaje naziv *Sidrona*. I, kad bi se u razmatranju ovog problema primijenio isključivo hronološki slijed, uz uvjet da je datacija historijskih izvora znanstveno utemeljena i neosporna, problem bi se riješio vrlo lahko: opća hronologija izvora pokazuje da je ime *Sidrona* starije od imena *Adra*.

Opća hronologija historijskih izvora u kojima su zastupljeni nazivi *Adra* (*Hadra*) i *Sidrona* otvara logički problem njihove povijesne pojavnosti i protivi se jezičkoj promjeni *Adra* > *Sidrona*. S aspekta hronologije historijskih izvora, naziv *Adra* ne može se promijeniti u *Sidrona* iz razloga što je naziv *Sidrona* stariji od *Adra*. Hronologiju potvrđuje lingvistika. Promjena *Adra* > *Sidrona* ne pripada zakonitijem glasovnim promjenama latinskog ili ilirskog jezika, koji je nedovoljno poznat. Nije vjerovatna ni u slavenskim jezicima.⁵⁷ Pretpostavka da se naziv *Adra* "pokvario" u *Sidrona* ne zasniva se

⁵³ Isto, 30.

⁵⁴ C. Müller, *Weltkarte des Kastorius, benannt Die Peutingerische Tafel, in den Farben des Originals herausgegeben*, Ravensburg 1888. Isti: *Die Tabula Peutingeriana: Weltkarte des Castorius*, Stuttgart 1916.

⁵⁵ U rukopisu Urbinas 82, kao i u prepisima Ptolemejeve V karte Evrope u izdanjima G. Ruscelia iz 1562, G. Molletija iz 1562. i G. Merkatora iz 1578. godine, *Adra* i *Sidrona* su dva različita mjesta.

⁵⁶ L. Jelić Ptolemejev ojkonom Αδρα u prijevodu tretira kao "Hadra (Medvigje) 42° 30' 44° 40'" L. Jelić, n. dj., str. 28.

⁵⁷ Kako za glasovne promjene navodi M. Mihaljević, "...utvrđeno je da promjena na nekom području pogađa sve riječi obuhvaćene pravilom – mijenja se samo to da se pri širenju glasovne promjene sužava formulacija pravila – a nedosljednosti postoje samo na prijelaznim podru-

na utemeljenoj znanstvenoj lingvističkoj terminologiji, bez obzira na to što iza tog termina (verderbt) stoji jedan od najvećih ilirologa A. Mayer. Prema tome, sa znanstvenog aspekta, Mayerova pretpostavka o promjeni *Adra* > *Sidrona* nema veće vrijednosti. Na tu pretpostavku Mayera je, najvjerovatnije, navela činjenica po kojoj su Ptolemejeva *Geografija* i *Tabula Peutingeriana* nastale na osnovu znatno ranijih izvora⁵⁸ tako da, u hipotetičkom smislu, naziv *Adra* može biti stariji od naziva *Sidrona*.

Ovim je, uglavnom, iscrpljen prikaz osnovnih dosadašnjih znanstvenih razmatranja vezanih za Sidronu. Kao što se vidi, njihov najveći broj zasnovan je na izvorima za koje se podjednako može ustvrditi da su pouzdani ili nepouzdati i koji, sami za sebe, u odnosu na ubikaciju Sidrone, ne dozvoljavaju decidne zaključke. Na osnovu Ptolemejeve *Geografije*, *Tabule Peutingeriane*, i ostalih raspoloživih izvora koji se, što direktno, što indirektno, odnose na Sidronu, moguće je voditi nove i beskrajne rasprave poput rasprava o ubikaciji Stridona, bez nade da će se o pitanju ubikacije Sidrone postići znanstveni konsenzus. Izvjesnu nadu u rješenje problema, prvenstveno u metodološkom smislu, otvorio je ilirolog i lingvist A. Mayer. Mayerova ilirološka istraživanja, i njihovi rezultati, pokazuju da je pitanje ubikacije Sidrone neophodno rješavati multidisciplinarno, kombinacijom historijskog i lingvističkog metoda.

S aspekta iliristike, *Sidrona* se tretira u poznatoj Mayerovoj studiji o ilirskom jeziku. Naziv naselja Mayer izvodi iz ilirske riječi **sidra*- "weiß"⁵⁹ S tim u vezi, informira da je Jokl napravio usporedbu između Sidrone i baltičkog hidronima *Sidra*, što je Mayer povezo s litavskim *Šidra* < *šyvas* "weiß, schimmlicht", abg. *sivъ, grau*, got. *hiwi* n. „Aussehen“, schwed. *hy* „Gesichtsfarbe“, ags. *hîw, hêow* n. „Aussehen, Farbe“, engl. *hue* zur idg. Wurzel *ki-kjē-* „scheinen“ gehören und etwa, weißer grauer, Fluß' bedeuten."⁶⁰ S tim u vezi, Mayer je smatrao posve izvjesnim

čjima između dijalekata koji su jasno definirani i u kojima promjena pogada svaku riječ." M. Mihaljević, *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb 2002, str. 12.

⁵⁸ Za *Tabulu Peutingerianu* smatra se da vuče porijeklo iz Augustova *Orbis pictusa*.

⁵⁹ A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, II, Wien 1959, str. 106.

⁶⁰ Isto.

da se ilirski naziv *Sidrona*, sa sufiksom *ro-*, izvede iz korijena **s(v)idra-*, weiß⁶¹. Prema tome, *Sidrona* je *Bijeli grad*, *Biograd*.

Poslije dolaska Slavena na Balkan na tlu Bosne i Hercegovine nastupio je period ilirsko-slavenske simbioze. Neposredni dodiri Ilira i Slavena ogledali su se i u međusobnom upoznavanju njihovih jezika i jezičkom prožimanju ilirskog i slavenskog jezika. Vremenom su nastale brojne “prevedenice”, tzv. semantički kalki (njem. Lehnübersetzungen), i oni su u ranom srednjem vijeku poznati na cjelokupnom prostoru jugozapadnog Balkana.⁶² S tim u vezi, s velikom vjerovatnoćom može se pretpostaviti da je ilirski naziv *Sidrona* “preveden” u *Biograd*.

Ptolemejev hidronim *Titius fl.* slijedi osnovne pravce vodotoka Neretve. Naziv *Titius fl.* ne odgovara riječnom toku Krke i vjerovatno je riječ o još jednoj Ptolemejevoj kartografskoj pogrešci. Izvorište rijeke ucrtano je u središnji balkanski prostor. Od izvorišta, kao i Neretva, Ptolemejeva rijeka teče na zapad. Gornji vodotok rijeke *Titius fl.* predstavljen je polukrugom iz kojeg se vidi da je taj dio vodotoka uvjetovan oronimskim geografskim faktorima i da rijeka, zbog prirodnih prepreka koje su se ispriječile u njenom toku, mijenja pravac - na jug. Taj dio vodotoka *Titius fl.*, odnosno taj polukrug, moguće je dovesti u vezu sa središnjim vodotokom Neretve koja na tom dijelu i u većem polukrugu obavlja planinu Prenj. Na širem prostoru polukruga na Ptolemejevoj karti, nešto južnije, ucrtana je *Sidrona*. To znači da je ubikaciju *Sidrone* nužno potražiti u srednjem vodotoku Neretve, s njene lijeve strane i južnije od Prenja. Na tom prostoru najvažnije savremeno naselje je gradić Nevesinje. I upravo na tom prostoru nalazi se selo *Biograd*.⁶³ Na ovaj način, u smislu vrlo vjerovatne znanstvene pretpostavke, može se pretpostaviti da je *Sidrona* današnji nevesinjski *Biograd*.

Pretpostavka o semantičkom kalku *Sidrona* > *Biograd* zahtijeva da se vidi da li ima historijskih uporišta za taj semantički kalk. Izvjesna lingvistička mo-

⁶¹ Isto.

⁶² Po mišljenju M. Suića, primjer takvog semantičkog kalka je u istarskom nazivu Šapjane. “Ime potječe nesumnjivo od glagola “šaptati”, u čakavskom govoru “šapljati”, “šapjati”. To je stara slavenska i općeslavenska riječ onomatopejskog karaktera. Vrlo je vjerovatno da su njome tamošnji Sloveni preveli značenje što ga sadrži osnova imena “Stridon” od *stridere*.” M. Suić, *Hijeronim Stridonjanin...*, str. 239.

⁶³ Selo se nalazi 4 km južno od Nevesinja.

gućnost, sama za sebe, nije dovoljna, i zahtijeva nužan historiografski ekskurs s ciljem da se utvrdi da li ima historijskih osnova za kalk *Sidrona* > *Biograd*. Iz tih razloga neophodno je vratiti se historijskom metodu i historijskim izvorima i radovima – o Nevesinju i selu Biograd.

S aspekta antike, prostor Nevesinja i njegove okoline tretira se u tri znanstvena rada u kojima se razmatraju antičke komunikacije rimske provincije Dalmacije. Prvi od tih radova je rad Ph. Ballifa.⁶⁴ Autor drugog rada je Dimitrije Sergejevski.⁶⁵ Posljednji koji se bavio istom tematikom je I. Bojanovski.⁶⁶ Niti jedan od istraživača nije uvidio značaj Biograda niti je u njemu boravio. S aspekta ubikacije Sidrone, istraživanja I. Bojanovskog ipak imaju veći značaj. Prije svega, otkrivaju do tada nepoznate brojne prehistorijske i antičke ostatke u Biogradu. Kako Bojanovski informira, na prostoru sela Biograd, na lokalitetu *Makovište* koji se nalazi istočno od seoske crkve, “izorava se rimska cigla, obrađeni i neobrađeni kamen, temelji zidova itd. Zahvata područje od 1 ha.”⁶⁷ Iz navedenih istraživanja proizlazi zajednički zaključak: pored Biograda prolazila je važna antička komunikacija Naron - Sarajevsko polje.

Pučku tradiciju o antičkom putu na području Nevesinja i Biograda zabilježio je I. Bojanovski. S aspekta ubikacije Sidrone, zapažanja navedenog autora imaju poseban značaj i u njima se kaže: “Za stari put mještani kažu da postoji od pamtivijeka, a nazivaju ga Humskim (Vlaškim) putom, ali i rimskim i “grčkim” (srednjovjekovnim) putom.”⁶⁸ Narodne spoznaje o putu nemaju učeni karakter. Mještani ih nisu mogli saznati iz historijske literature ili iz

⁶⁴ Ph. Ballif, *Die römischen Strassen in Bosnien und der Herzegovina*, I Theil, Wien 1892, str. 37.

⁶⁵ Istraživanja Sergejevskog nisu imala strogo znanstveni karakter i imaju odlike usputnih bilješki. I pored toga, otkrila su brojne arheološke nalaze koji otkrivaju značaj tog kraja u prehistoriji i antici. D. Sergejevski, *Rimska cesta na Nevesinjskom Polju*, str. 43-62. Upor: D. Sergejevski, *Putne bilješke sa Nevesinjskog Polja*, GZM u Sarajevu, nova serija, sveska III, Sarajevo 1948, str. 239-250.

⁶⁶ I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji* (s posebnim obzirom na područje Bosne i Hercegovine), II, *Prehistorijska i rimska cesta Naron-Sarajevsko polje s limitrofnim naseljima* (U spomen Dimitrija Sergejevskog (1886-1965), Godišnjak CBI, knjiga XVII, Sarajevo 1978.

⁶⁷ Informacije su posredne, iz druge ruke. Bojanovski nije osobno istraživao Biograd. Isto, 109.

⁶⁸ I. Bojanovski, isto, 80.

nekog drugog pisanog izvora iz razloga što takav izvor ne postoji. Riječ je o posebnom historijskom izvoru koji je u metodologiji historijskih istraživanja poznat kao tradicija ili narodno predanje (*Oral history*).

Autentični nazivi o rimskom, "grčkom",⁶⁹ Vlaškom i Humskom putu na svoj način otkrivaju dosljednu hronološku stratigrafiju narodne tradicije. Putna magistrala istovremeno je i kontinuirana magistrala narodnog pamćenja. Riječ je o hronološkom tradicijskom kontinuitetu narodnih spoznaja, o putu koji pripada stanovništvu koje stoljećima živi uz taj put i koje ga kontinuirano koristi. U narodnim nazivima za komunikaciju otkriva se potpun povijesni slijed, od antike do savremenog doba. Radi se o svojevrsnoj "arheologiji svijesti" koja pokazuje etnički kontinuitet. Taj kontinuitet, kako se on dalje otkriva, u ubikaciji Sidrone ima presudan značaj.

* * *

Srednji vijek potvrđuje povijesni kontinuitet Biograda. Na istovjetnom prostoru, na kojem su arheološki potvrđeni brojni nalazi iz prehistorije i antike, egzistiralo je srednjovjekovno naselje. M. Vego tretira ga gradskim naseljem srednjovjekovne Bosne.⁷⁰ Kako informira, "grad Biograd kod Nevesinja" spominje se kao kastel 1454. godine. "Tu je stanovao župan Ljubija Dobrečković "de villa di Biograd" koji se spominje u dubrovačkim izvorima 13-II-1436. god (M. J. Dinić, Zemlje hercega Sv. Save, Glas 182, 204 bilj. 124).⁷¹ U interpretaciji M. Vege, u priloženoj historijskoj karti srednjovjekovne bosanske države, Biograd je predstavljen vinjetom u obliku kule, s naznakom da je riječ o gradu s podgrađem.⁷²

Navodi "de villa di Biograd", iz 1436. godine, ukazuju na antičke korijene Biograda. Latinski termin *villa, ae, f* pripada rimskoj starini. Taj termin i navedena građevina nisu vjerovatni u srednjovjekovnom Biogradu. Biogradska *villa* svoj naziv baštini iz antičke vile koja se, vrlo vjerovatno, nalazila u antičkoj Sidroni. Najvjerovatnije, riječ je o reprezentativnoj gradskoj građevini tipa

⁶⁹ U ovom primjeru "grčki" je sinonim za nešto što je vrlo staro.

⁷⁰ M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo 1957, str. 13.

⁷¹ Isto.

⁷² Isto.

*villa urbana*⁷³ koja je služila za rezidencijalne i poslovne namjene antičkih Sidrina. Njen srednjovjekovni stanovnik baštinik je i sljedbenik antičke urbane kulture. On nosi srednjovjekovnu titulu župana, analognu titulama rimskih municipalnih i kolonijalnih magistrata nekadašnje Sidrone. Najvjerojatnije je riječ o županu župe poznate pod imenom Nevesinje.⁷⁴ Društveni položaj biogradskog župana u potpunom je skladu s prestižnim domom, vilom u kojoj je stanovao.⁷⁵

Desanka Kovačević-Kojić u svojoj studiji o gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne *Biograd* tretira isključivo kao selo. Na osnovu istraživanja u dubrovačkom arhivu navedena autorica zaključila je da, znatno ranije i češće od Nevesinja, “pominje se podgrađe⁷⁶ Biograda u župi Nevesinje, ali se za njega izričito naglašava u izvorima da je selo.”⁷⁷ Ovi navodi otkrivaju vrlo važnu činjenicu: srednjovjekovnu spoznaju da je riječ o nekadašnjem gradu i njegovom podgrađu – koji je u periodu razvijenog feudalizma – selo. Historijski izvori, imenom *Biograd* i višestrukim potvrdama iz Dubrovačkog arhiva da je riječ o selu, otkrivaju neuobičajenu povijesnu regresiju grad > selo. U toj regresiji skrivena je gradska kataklizma, najvjerojatnije nekadašnje rušenje antičkog grada, što je dovelo do značajne sidronske depopulacije i kasnijeg osnivanja novog naselja.

Tradicija iz XV vijeka, o tome da je *Biograd* nekadašnji grad, može imati isključivo antičke korijene. Rani srednji vijek na jugozapadnom Balkanu historijski je period kada ne nastaju novi gradovi.⁷⁸ Naprotiv, u to vrijeme ruše se i

⁷³ “Već krajem Republike postoje u Rimu kompleksi s nazivom *villa*, a postoji i sam termin *villa urbana* koji se upotrebljava za građevinu rezidencijalne i poslovne namjene.“ M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976, str. 217.

⁷⁴ Prvi spomen župe Nevesinje, kao jedne od župa Podgorja, je u Ljetopisu popa Dukljanina. U dubrovačkoj građi župa Nevesinje spominje se od 1347. godine, istoimeno mjesto tek 1429. godine. D. Kovačević – Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1978, str. 117, 118.

⁷⁵ Iz tih razloga, posebno iz navoda “de villa di Biograd” iz kojih je očito da je riječ o vili u Biogradu, u ovom slučaju pod terminom *villa* ne može se podrazumijevati “selo”.

⁷⁶ Podgrađe je nekadašnji rimski *suburbium*. O latinskom terminu vidjeti u: M. Suić, *Antički grad..*, 33, 213.

⁷⁷ D. Kovačević – Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, 118.

⁷⁸ Nastanak srednjovjekovnih gradova obično se vezuje za privredni uspon. Na tlu Nevesinja nema značajnijih privrednih resursa koji bi uzrokovali nastanak srednjovjekovnog Biograda.

u ratnom vihoru zauvijek nestaju brojni dotadašnji gradovi rimske provincije Dalmacije. Tada je nestala i Sidrona. Najvjerovatnije, grad je porušen u ranom srednjem vijeku, a na njegovim ostacima kasnije se formiralo seosko naselje. Vila u Biogradu, koja se spominje 1436. godine, vjerovatno je bila jedna od rijetkih i tvrdih građevina koja je odoljela potpunom uništenju.

NEVESINJE – NOVA SIDRONA

U lingvističkom razmatranju ilirskog **sidra* – A. Mayer informira da navedena riječ, pored značenja “bijelo”, može značiti i “sivo”.⁷⁹ Lingvistička mogućnost posve je logična i zasnovana je na prirodnom odnosu bijele i sive boje. Da bi se pravilno razumjelo prožimanje tih boja, dovoljno je obratiti pažnju na sivo-bijele nijanse kamena, posebno u strukturi hercegovačkog krečnjaka koji je na tlu Hercegovine i Nevesinja dominantan. A bijelo-siva boja kamenih gradskih kula Sidrone, od kojih su tri predstavljene na Ptolemejevoj vinjeti, odlučujuće je utjecala na motivaciju naziva *Sidrona*. I kad bi se brojni arheološki ostaci ostalih bosanskih gradova analizirali s aspekta boje koju sadrže ostaci njihovih zidina, nema nikakve sumnje da se, s tog aspekta, može govoriti isključivo o bijeloj ili sivoj boji. S aspekta urbane motivacije bijela boja ipak ima primat, tako da nije poznat niti jedan bosanski grad koji bi se zvao **Sivi Grad* ili slično, dok je Bijelih gradova, odnosno Biograda, desetina. U leksici južnoslavenskih jezika i malo poznatog ilirskog jezika, posebno iz razloga što se radi o indoevropskim jezicima istog porijekla, nema nikakve sumnje da se odnos bijele i sive boje uzajamno dotiče i u pojedinim riječima prelama. U ilirskom jeziku to je pridjev **sidra-* čije je osnovno značenje “bijelo”, u sekundarnom značenju “sivo”. U srpskom, hrvatskom i bosanskom jeziku to je sveslavenski i praslavenski pridjev “*sinj* običnije *sinji*, kao oznaka boje uz *more, grom, kamen*.”⁸⁰ U savremenim južnoslavenskim jezicima osnovno značenje slavenskog pridjeva je “plav”, “boje između ljubičaste i zelene ili žute i mrke.”⁸¹ Međutim, P. Skok pokazuje kako isti pridjev može biti i u značenju

⁷⁹ “Wurzel *ki-*, *kiē-* ‚scheinen‘ gehören und etwa, weißer, grauer Fluß’ bedeuten.” A. Mayer, n. dj., 106.

⁸⁰ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, III, 239.

⁸¹ Isto.

“siv,”⁸² što je na prostoru Biograda i Nevesinja neosporno. U Podveležju *sinjā* je ovca sive boje.⁸³ Od posebne važnosti je što su tu riječ, kao *sein*,⁸⁴ posudili Rumuni i da ona u rumunskom jeziku također znači “siv”, “hellgrau”.⁸⁵ S obzirom na to da su rumunske posuđenice slavenskog porijekla vrlo stare, i datiraju u vrijeme ranog srednjeg vijeka kada je dolazilo do prvih kontakata Rumuna i Slavena i uzajamnog prožimanja njihovih jezika, nema nikakve sumnje da je značenje “siv”, za *sinj*, u ranom srednjem vijeku znatno češće nego u kasnijim vremenima.

Dosadašnja znanstvena objašnjenja naziva *Nevesinje* zasnovana su na povezivanju određenih riječi koje, u znanstvenoj empiriji, nigdje nisu povezane na sličan način, niti su dovele do istog ili sličnog imenovanja. Etimološki i semantički slijed dosadašnjih objašnjenja počinje od jedne biljke. U VIII knjizi *Rječnika JAZU*, koju je obradio Tomo Maretić, prvo se elaborira: “NEVÈSILJ, m. ime biljki. U rječniku Vukovu (nekakva trava, od koje se pletu metle, eine Art Pflanze, herbae genus s naznakom da se govori u Boci) i u Popovićevu (Ruthenkraut) i samo u primjeru: Od nevesilja do kalopera. Nar. pjes. Vuk 1, 234. – Riječ je, zacijelo, ista, koja i *devesilj*, i ako ne znači istu biljku. Kad bi bilo potvrde, da se *nevesilj* nalazi u jeziku od pamtivijeka, moglo bi se misliti, da glas *n* potječe iz onog vremena, dok su Slaveni u riječi za broj 9 imali taj glas na početku; ispor. staroind. *nava*, lat. *novem*, njem. *neun*, i t. d.”⁸⁶ Potom slijedi elaboracija biljke: “NEVESINJE, n, biljka *Corydalis ochroleuca*. J. Pančić flora srb. 124 (otud uzeo B. Šulek im.). Ima u Popovićevu rječniku (Lerchensporn), u koji je riječ ušla valjda iz Pančićeve (ili iz Šulekove) knjige. Na kraju, obrazlaže se naziv naselja: “NEVÈSINJE, n, geogr. ime, koje je valjda isto što i 1 Nevesinje.” Slijede potvrde iz historijskih izvora, od kojih se prva navodi pod brojem 383 Mon. serb.⁸⁷

⁸² “U istarskoj narodnoj pjesmi *sin* = *sini sokole* “siv”. Na *-ast sinjast* (s naglaskom na *i* koje je kratko – silazno) “sivast”. Isto.

⁸³ T. Kanaet, *Podveležje i Podvelešci*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, djela, knjiga VI, Sarajevo 1955, str. 76.

⁸⁴ “*sein*, - *ă*. *прид.* (мн. -и, -е) (за волна, за крзно) сив, пепелав.” M. Tomić, *DICTIONAR ROMAN MACEDONIAN*, București – Skopje 1986, str. 922.

⁸⁵ P. Skok, isto, 239.

⁸⁶ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio VIII (obradio T. Maretić), Zagreb 1917-1922., str. 126.

⁸⁷ Isto.

Na istim osnovama Petar Skok zasniva svoje objašnjenje naziva *Nevesinje*: “Prema *neven* (v) od *venuti* (v) izmijenjeno je u *nevèsilj* m (Vuk, Boka) = *nevesilje* n = *nevesinje* (također hercegovački toponim, 18. v.) “*corydalis ochroleuca*”⁸⁸ Iz Skokovog objašnjenja proizlazi da je naziv fitonim, motiviran biljkom *neven* (*venuti* > *neven* > *nevèsilj* > *nevesinje*).

Između Mareticevog i Skokovog objašnjenja naziva *Nevesinje* stoji bitna znanstveno-valorizacijska razlika. Pretpostavkom *valjda* Maretić pretpostavlja da je naziv motiviran biljkom *nevesilj*. Kod Skoka slične pretpostavke nema. Skokovo mišljenje ima odlike utemeljenog znanstvenog suda iako taj sud ni na koji način nije znanstveno dokazan. Skok nije objasnio kako su, u procesu imenovanja naziva, tekle glasovne promjene od *venuti* do *Nevesinje*. Skokovom izvođenju naziva nedostaje motivacija u imenovanju. Nedostaje mu i semantička veza biljka – naselje (grad).⁸⁹ Skok nije ni pokušao objasniti iz kojeg razloga je veće i značajnije naselje *Nevesinje* jedini ojkonom motiviran po biljci *nevesilj* (od koje se prave metle), posebno iz razloga što na istovjetan način na jugozapadnom Balkanu nije izveden naziv ni za jedno najobičnije selo. Iz tog razloga nužno je zaključiti da je Skokova etimologija *Nevesinje* jedna od njegovih najneuvjerljivijih etimologija uopće. Historijske i lingvističke činjenice nude znatno uvjerljivije rješenje.

Nevesinje je “*Novo Sinje*”, odnosno “*Nova Sidrona*”. Prefiksarno pridjevsko *nov-* posve je moguće da se promijeni u *nev-*. Tipičan i široko rasprostranjen primjer iste glasovne promjene - koja se događala na znatnom dijelu Bosne i Hercegovine i koju je moguće u najvećem dijelu Bosne i Hercegovine pouzdano provjeriti - je u nazivu za kosu za košenje trave koja se kuje u Novom Šeheru i koja se zove *nevošerka*.⁹⁰ Na isti način u nazivu *Novo Sinje* promijenjeno je početno *Nov-* u *Ne-*.⁹¹ Slijedi vokal *o* koji je oslabljen u *e* (**Nevosinje* > *Nevesinje*). Ženski rod (*Sidrona*) promijenjen je u srednji (*Nevesinje*) pod utjecajem srednjeg roda najraširenijeg pridjevskog lika *sinje* (more), itd.

⁸⁸ P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, 398.

⁸⁹ Jedina semantička veza između biljke i grada je *metla* kojom se metu gradske ulice. Svakako, radi se o bizarnoj vezi.

⁹⁰ Naziv je posebno općepoznat u stočarskim krajevima Bosne i Hercegovine, kao što je Glasinac, itd.

⁹¹ Promjena je, najvjerojatnije, nastala i u kontaminaciji s latinskim *novus*, za koju ima historijskog uporišta.

Slavensko porijeklo naziva *Nevesinje* ne znači da su Sidronu porušili Slaveni. Prije će biti da su je porušili Avari, možda u vrijeme njihovih vojnih pohoda u rimsku provinciju Dalmaciju krajem VI vijeka.⁹² Preživjeli stanovnici Sidrone osnovali su novo domorodačko naselje i vjerovatno je to grad *Novas*⁹³ koji se, u širem zaleđu Narone, spominje u Ravenatovoj *Kozmografiji* iz VI ili VII vijeka. U procesu ilirsko-slavenske simbioze, u skladu sa tadašnjim značenjem slavenskog *sinje* – “bijelo-sivo” i kad je slavenski jezik prevladao ilirski, naselje je kasnije dobilo slavenski naziv *Nevesinje*. Na ovaj način dogodilo se nešto slično kao i kod imenovanja susjednog Biograda: riječ je o još jednom semantičkom kalku nastalom na osnovu slavenskog poimanja primarnog i sekundarnog značenja ilirskog **sidra*-. Naziv *Nevesinje* u čvrstoj je semantičkoj vezi s nazivom *Sidrona*.

Kao i sve drugo što je podložno promjenama, mijenja se i jezik i značenja pojedinih riječi, posebno tokom brojnih stoljeća koja su prohujala nevesinjskim krajem. U hronologiji jezičkog prožimanja ilirskog i slavenskog jezika, najvjerovatnije, prvo je nastao kalk *Sidrona - Biograd*, što znači da je u prvo vrijeme ilirsko-slavenske simbioze ilirsko **sidra*- od strane Slavena shvatano i prevođeno kao “bijelo”. U kasnijem vremenu, **sidra*- je razumijevano i prevođeno kao *sinj* (*Sidrona – Nevesinje*).

U sumarnom popisu iz 1468. godine Biograd je popisano kao *Bilgrad* i u to vrijeme imao je 132 doma.⁹⁴ U poimeničnom popisu sandžaka vilajeta Hercegovina, iz 1477. godine, isto naselje popisano je kao *Belgrad*, i kao “pazar *Belgrad*”, s ukupno 179 stanovnika nastanjenih u 159 domova,⁹⁵ što ga čini najbrojnijim naseljem u nevesinjskom kraju. Zbog čega u tom i u prethodnim popisima nije popisano Nevesinje? Pitanje je vrlo važno i za njega historičari i osmanisti nisu imali odgovora. Objašnjenje je u Biogradu. U nazivu *Nevesinje*

⁹² Prema informaciji Teofilakta Simokkata, moguće je da se to dogodilo 597. godine, kada su Avari prodrli u Dalmaciju i na području “takozvanih Vonka” srušili oko 40 utvrda.

⁹³ “Item ad aliam partem desuper sunt civitates, id est iuxta praedictam civitatem Narron est civitas quae dicitur (...) Novas.” Ravennatis Anonymi *Cosmographia*, Izd. M. Pinder- G. Parthey, Berlin 1860, IV, 16.

⁹⁴ Sumarni popis vilajeta Jeleč, cijelog i onoga što mu je pripojeno, i vilajeta Bosna, cijelog i potpuno. (Rukopis u prijevodu A. S. Aličića.) Zahvaljujem Ahmedu S. Aličiću, prevodiocu deftera, na ustupljenom rukopisu.

⁹⁵ Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina, Pripremio Ahmed S. Aličić, Sarajevo 1985, str. 446, 447, 449.

sadržana je povijesna stratigrafija imenovanja: *Sidrona* > *Biograd* > *Nevesinje*. Posljednji naziv do sredine X stoljeća postao je oblasni i župski, dok je današnje naselje *Nevesinje* znatno mlađe.⁹⁶ Ono što je vrlo vjerovatno je: antička *Sidrona* kontinuirano je naselje na lokaciji današnjeg Biograda i ono je, u skladu s povijesnim promjenama, mijenjalo svoje nazive, što se indirektno otkriva i iz osmanskih popisa. Posljednje ime istog naselja vremenom je preuzelo znatno mlađe naselje *Nevesinje* koje se nalazi 4 km sjeverno od Biograda.

Najveći broj popisanih imena u Biogradu 1477. godine slavenskog je porijekla, što je posve razumljivo. Do petnaestog stoljeća predslavensko stanovništvo Biograda već je bilo skoro u potpunosti slavenizirano. Pa ipak, neka od popisanih imena otkrivaju daleke predslavenske i neslavenske tradicije. To su imena *Mituš*, *Mijuh*, *Bolko*, *Brlun*, *Ivaš*, *Ivko*, *Vukilja*, *Bačilić*, *Borač*, *Vlah(o)*, *Gojtan*, *Hrvat*.⁹⁷ Najveći broj ovih imena nije moguće objasniti uz pomoć južnoslavenskih jezičkih sredstava.⁹⁸ Među njima je i ime *Bratul* čiji sufix *ul-* otkriva posve izvjesno aromunsko porijeklo. Značaj ovih imena neslavenskog porijekla je u tome što ona otkrivaju etnički kontinuitet.⁹⁹ Taj

⁹⁶ U dubrovačkom arhivu naselje se spominje tek 1429. D. Kovačević-Kojić, 118.

⁹⁷ Biogradski *Hrvat* nije etnonim. Kako je pokazao Milivoje Pavlović, najinteresantniji slučaj prividne etnonimske toponimije istog lika, odnosno pseudoetnonimije, su toponimi *Rvati* na Ibru (Raška), *Arvati* (Prespansko jezero), *Harváti* kod Atine, *Rvatović* (Osik kod Gospića), *Rvatska rječica* (Buče, Brodski kotar), *Rvatsko selo* (Avala). M. Pavlović je utvrdio da ti nazivi nemaju nikakve veze s etnonimom *Hrvati* i da su izvedeni iz baze romanskog tipa *aro*, *arvus*, *arvatus* "orati", "rabortati zemlju", "argatovati", u alb. *arvatë* "argat", što je našlo odjeka i u jednom srpskom dijalektu u kojem je zastupljen neprelazni glagol *rvati*, nezavisno od *rvati se*. M. Pavlović, *Miksoglotske mikroanalize i balkanistička onomastika*, Južnoslovenski filolog, knj. XXIX - sv. 1-2, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd 1972, str. 40. Iz iste romanske baze izvedeni su nazivi za bošnjačka prezimena *Hrvat*, *Hrvo*, *Hrvačić*, kao i naziv sarajevske mahale *Hrvatim*, itd.

⁹⁸ Imena su dosta rijetka, posebno imenski sufixi *-uš*, *-aš*, *-ub*, *-un*, *-ilja*, *-an*. Imena *Vlah(o)* i *Gojtan* zastupljena su kao neslovenska (Vlah) odnosno slavenska ili neslavenska (Gojtan) imena u Dečanskim hrisovuljama. /M. Grković, *Imena u Dečanskim hrisovuljama*, Novi Sad 1983./ Ostala imena u dečanskom onomastikonu su nepoznata.

⁹⁹ "Onomastika je osobito važna tamo gdje vodi cjelovitosti promatranja kakve bez nje ne bi bilo. Takav je njezin položaj i u našoj filologiji jer bez onomastike ostajemo nemoćni pred nekim najbitnijim pitanjima što ih postavlja naša filološka materija. To su u prvom redu pitanja o kontinuitetima i o njihovim prekidima, o simbiozama i etnogenetskim procesima, dakle pitanja što se postavljaju nezaobilazna su pri svakom pokušaju da se razumije kulturna

kontinuitet posebno dokazuje biogradska toponimija. Predslavenski nazivi u Biogradu i njegovoj okolini su brojni: *Tomare, Buklići, Srijem, Bruca, Raski potok, Koleska rijeka, Totin, Culum, Guberaš, Plane, Bovan*,¹⁰⁰ itd.

* * *

Prva etnološka istraživanja Biograda provedena su krajem XIX i početkom XX vijeka. Organizirao ih je Jefto Dedijer.¹⁰¹ U to vrijeme Biograd je bio seoska općina. Za naša istraživanja od posebne važnosti su dvije činjenice: da se ne zna kako je postalo ime selu,¹⁰² i da je najstarija (starinačka) seoska porodica bošnjački rod *Sirdan*.¹⁰³

Informacija o starinačkom rodu *Sirdan* ima karakter pučke etimologije.¹⁰⁴ Riječ je o pogrešnom nazivu roda. Autentičan naziv tog starinačkog roda je *Sidran*.¹⁰⁵ Njegovi pripadnici potječu iz Biograda i još žive u Bosni i Hercegovini. Lik *Sirdan* je pučki, nastao iz nepoznavanja etimološke suštine prezimena. Autori pogrešnog prezimenskog lika, iz čijih redova dolazi informator koji je

i jezična povijest naših strana. U južnoslavenskom prostoru ključno je za filologiju i kulturnu povijest pitanje kontinuiteta, i to ne samo njihova trajanja i prekida nego i supostojanja različitih kontinuiteta koji se uzajamno isključuju i nadopunjavaju." (...) "O prvotnom rasporedu stanovništva govori, doduše, najrječitije toponimija..." (...) "Na sličan je način antroponimija jedino vrelo za potanje upoznavanje etničkih i jezičkih odnosa na unutrašnjem Balkanu." **R. Katičić**, *Značaj antroponomastike u našoj filologiji*, Onomastica Jugoslavica, knjiga 10, Zagreb 1982, str. 85-90.

¹⁰⁰ Topografska karta bivše JNA 1:25000, Zovi Do, br. evidencije 00035, 1972; Udrežnje, br. evidencije 00048, 1972. Predslavenska toponimija Biograda i Nevesinja zahtjeva posebna istraživanja i poseban znanstveni rad.

¹⁰¹ **J. Dedijer**, *Hercegovina*, (reprint) Gacko 2004, str. 256.

¹⁰² Isto, str. 257.

¹⁰³ Isto.

¹⁰⁴ "U svakom slučaju lingvisti su dosta saglasni u objašnjavanju suštine "pučke" ili "narodne" etimologije. Ona, u osnovi, predstavlja težnju za motivisanošću riječi, naročito naziva, termina, ličnih imena. Mahom su ovoj etimologiji podložne strane riječi. One su odreda nemotivisane pa nije čudno da ih narod želi na neki način da osmisli i veže u familiju reči." **S. Georgijević**, *Narodna etimologija u našoj toponomastici*, Pitanja književnosti i jezika, knjiga III, sv. 1-2, Sarajevo 1956, str. 121.

¹⁰⁵ Najpoznatiji savremeni pripadnik roda je akademik Abdulah Sidran, poznati književnik, scenarist i publicista, nastanjen u Sarajevu.

taj lik prenio Dedijeru, vjerovatno potječu iz desetine srpskih rodova koji su se u XVIII i XIX vijeku naselili u Biograd. Doseljeni Srbi zatečeno starinačko prezime *Sidran* nisu mogli objasniti uz pomoć slavenskih jezičkih sredstava i pogrešno su ga doveli u vezu sa stočarskim proizvodom *sir*, iz čega je izveden lik *Sirdan*. Svakako, važno je napomenuti da pripadnici roda *Sidran* sebe nikad nisu nazivali “*Sirdan*”. Oni se oduvijek, i još prezivaju – *Sidran*.

Prezime *Sidran* najvjerovatnije je nekadašnji sidronski etnik *Sidrin*¹⁰⁶ i on je pretrpio manju glasovnu promjenu. Vokal *i* u *Sidrin* ojačan je u *a* (*Sidran*). Na ovaj način otkriva se još jedna činjenica bitna za ubikaciju Sidrone: pripadnici bošnjačkog roda *Sidran*, vrlo vjerovatno, vuku porijeklo iz antičke Sidrone. Princip znanstvene dosljednosti zahtijeva da se vidi da li ima znanstvenih poteškoća i prepreka u lingvističkom povezivanju *Sidrin* (množina *Sidrini*) > *Sidran*.

Bošnjačko prezime iz Biograda *Sidran* sadrži bazu *sidr-*. Istovjetna baza sadržana je u pomorskom terminu *sidro*, što je jedna od najstarijih južnoslavenskih posuđenica grčkog porijekla. Petar Skok smatrao je da je ta riječ ušla u “naš jezik” posredstvom dalmato-romanskog jezika i da potječe od srednjegrčkog σιδερο(ν) < starogr. σιδηρος.¹⁰⁷ Sličnog su mišljenja i M. Vasmer¹⁰⁸ i I. Popović.¹⁰⁹ Termin nije potvrđen u romanskim jezicima “tako da on predstavlja jedan od rijetkih pomorskih termina koji su nam došli neposredno od Vizantinaca dok su još njihovi pomorci plovili Jadranom.”¹¹⁰ Iz tog razloga, datira se period “dosta rane srednjovjekovne epohe (upor. ε > v u **sid(t)ro*)”,¹¹¹ odnosno u period VIII-IX vijeka.¹¹² Prema tome, bošnjačko prezime *Sidran* moglo bi se dovesti

¹⁰⁶ “Σιδρωνα, opp. Σιδρωνα (Σιδρωνα, Σιδρωνια) Ptol. 2, 16, u 8, 7, 8.- ethn. acc. pl. Sidrinos Is. Jahresh. 8, Beibl. 119 f.” H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg 1925, str. 37. “b) Ethnika zu Ortsnamen: (...) Σιδρωνα : Sidrini)...” Isto, 45, “Σιδρ-ωνα, opp.; ethn. Sidr-ini.” Isto, 98.

¹⁰⁷ P. Skok, *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III, 229.

¹⁰⁸ M. Vasmer, *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatische*, Abhandl. der Preuss. Akad., Phil.-hist. Kl. 3, Berlin 1941, str. 18-19.

¹⁰⁹ I. Popović, *Grčko-srpske lingvističke studije* III, Zbornik radova SAN XLIV, Vizantološki institut, knj. Beograd 1955, str. 127.

¹¹⁰ Isto.

¹¹¹ Isto, 150.

¹¹² Isto, 151.

u vezu sa srednjegrčkim σιδερο(ν), ali se tom povezivanju protivi nekoliko činjenica: nevesinjski Biograd ne nalazi se na morskoj obali i, u tradiciji roda Sidran, nema spoznaje da su se iz nekog primorskog kraja doselili u Biograd.¹¹³ U romanskoj Dalmaciji, prirodnoj kolijevci u kojoj je preuzeto srednjegrčko σιδερο(ν), nema antroponima Sidran.¹¹⁴ Iz tih razloga, nužno se vratiti etimologiji ilirskog porijekla.

U razmatranju slavenskih preuzimanja tuđih riječi, ilirskog **sidra*- i grčkog *sidro*, od posebne važnosti je nekoliko činjenica koje su u čvrstoj uzajamnoj vezi. Slavske provale i doseljavanja na Balkan događali su se u periodu VI-VIII vijeka i vjerovatno, pred kraj tog perioda i u bizantijskoj epohi, Slaveni su preuzeli termin *sidro*. Ta strana riječ grčkog porijekla u južnoslavenskim jezicima nije pretrpjela nikakve glasovne promjene. Po principu analogije, hronologije i zajedničkog glasovnog zakona, isto vrijedi i za ilirsko *sidra*-. Ilirska riječ doseljenim Slavenima VI vijeka zvučala je istovjetno kao i grčko *sidro* Slavenima VIII vijeka, odnosno onim Slavenima koji su se doselili kasnije, u VIII vijeku. Strane i vrlo slične riječi slavenski doseljenici preuzeli su na sličan ili istovjetan način. Naime, kao što je općepoznato, većina historičara smatra da su seobe južnih Slavena trajale nekoliko stoljeća. Prema tome, lingvistički je posve izvjesno da od ilirskog etnika *Sidrin* nastane bošnjačko prezime *Sidran* (*Sidrin* > *Sidran*).

U lingvističkom smislu, u vrlo smjeloj kombinaciji i znatno teže od izvođenja *Sidrin* > *Sidran*, bošnjačko prezime *Sidran* moguće je dovesti u vezu s romanskim i svetačkim imenom *Isidor*. Međutim, znanstveno utemeljenijoj glasovnoj promjeni *Isidor* > *Sidran* protivi se dočeto *r* u *Isidor*, kao i *n* u *Sidran*. Od *Isidor* moguće je izvesti ime **Sidro*, *Sidran* – vrlo teško. Lingvističke prepreke glasovnoj promjeni *Isidor* > *Sidran* potvrđuju povijesne onomastičke prilike romanske Dalmacije. Kako informira Konstantin Jireček, romansko lično ime *Isidorus* rijetko je na prostoru romanske Dalmacije i ima samo jednu potvrdu.¹¹⁵ U dalekom romanskom zaleđu, gdje uopće nema crkava posvećenih

¹¹³ U historijskom smislu, moglo bi se pretpostaviti da su Sidrani iz jadranskog primorja doselili u Biograd za vrijeme Bečkog rata 1683-1699, ili za vrijeme kasnijih ratova. Međutim, o tome rodovska tradicija šuti.

¹¹⁴ U Dubrovniku 1279. godine spominje se neki Mateus Petri Sidreči. K. Jireček, II, 60. Antroponim *Sidreči* vjerovatno potječe od srednjegrčkog σιδερο(ν).

¹¹⁵ "Isidorus als Personennamen neben alten Kirchen des heil. Isidor selten. Isidorus abbas S.

po Svetom Isidoru, vrlo je teško pretpostaviti to ime i njegove izvedenice.

Bijela boja osnovna je i najraširenija boja prirode. Iz tog razloga, u mnogim jezicima svijeta i u južnoslavenskim jezicima *bio*, *bijel* je jedna od najraširenijih osnova.¹¹⁶ Slično je bilo i u ilirskom jeziku. Ilirsko **sidra*- sadržano je u danas nepoznatom toponimu *Sidramle* koji je popisan u nahiji Trebotić (Trabutić) 1468./69. godine.¹¹⁷ Naziv je složen i čine ga ilirsko **sidra* i kompozit *mal*¹¹⁸ koji je, po zakonu metateze likvida, otvoren u *-mle*, s tim što je vokal *a* oslabljen u *e*. U bosanskom jeziku, značenje toponima je *Bijeli brijeg*.

Značajna jezička paralela, posebno s aspekta semantičkog kalka **sidra* > *bio*, nalazi se u imenu srednjovjekovne hrvatske župe *Sidraga*. Naziv župe *Sidr-aga* s imenom antičke Sidrone prvi je povezoao H. Krahe,¹¹⁹ što slijedi i A. Mayer.¹²⁰ Kompozit *-aga* u *Sidraga* upućuje na antroponimsku bazu i vjerovatno je u vezi sa starogrčkim *agos*, *ago*¹²¹ “vođa, vojvoda”¹²² i drugim imenskim elementom u

Petri Absarensis, seit 1410 Bischof von Ossero, Farlati 5, 199.” K. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, II, Wien 1903, str. 39.

¹¹⁶ P. Skok, *Etimološki rječnik...*, I 152.

¹¹⁷ N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik, period 1301-1599*, Rukopis ANUBiH, Sarajevo 1980, str. 9/II.

¹¹⁸ “*Di-mallum* Δτ-μάλη in Illyrien = “Zvei-Bergen” ...” H. Krahe, *Die Sprache der Illyrier*, Wiesbaden 1955, str. 101. Po mišljenju M. Pavlovića, baza **mal* značajna je za ilirska kretanja, “naročito za veliki deo Balkanskog poluostrva, pretpostavljajući u nekim pravcima ilirske inkrustacije, u drugim pravcima eventualne paralelne formacije ili stilske devijacije (lat. “*malus*”).” Sinhronična analiza oronima s ovom bazom pokazuje opću karakteristiku apelativnih vrijednosti na teritoriji Albanije i graničnim oblastima, što je postalo vidljivo još iz opisa putovanja kroz Albaniju A. Baldačija 1917. godine. Baza je višestruko potvrđena na tlu Makedonije, Srbije, Bosne, Hrvatske, Rumunije, Italije. Daleko najbrojnija zastupljenost baze je na tlu Albanije. M. Pavlović, *Terenske situacije i etnonimske perspektive u Ilirikumu*, Južnoslovenski filolog, knj. XXX -sv. 1-2, Beograd 1973, str. 494.

¹¹⁹ “*Sidr-* Σιδρ-ὄνα opp.; ethn. Sidr-ini. Dazu: Σιδρ-αγα, Ort in Illyrien (Const. Porph., de adm. imp. 30).” H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, str. 98.

¹²⁰ Majer upućuje i na potvrdu iz 11. stoljeća *Šidrava*, što je ime župe i istoimenog mjesta koje Rački (Doc. 166, 51.) stavlja na Vransko jezero (u srednjem vijeku *Aurana*). A. Mayer, *Die Sprache...*, 106.

¹²¹ Iz tehničkih razloga nisam u mogućnosti da grčku riječ ispišem starogrčkom grafijom. Izvorni zapisi riječi i imena koja slijede nalaze se u stručnoj literaturi navedenoj u bilješkama.

¹²² F. Petračić, *Gërcko-hèrvatski rècnik*, Zagreb 1875, str. 8.

makedonskim antroponimom *Kor-agos*,¹²³ ili s imenom *Las-agos* koje H. Krahe smatra ilirskim i bliskim prethodnom imenu.¹²⁴

O Sidragi P. Skok imao je drugačije mišljenje. Oprezno je povezo župski naziv s predslavenskim i sveslavenskim *draga* - "udolina, dô".¹²⁵ Petar Šimunović znatno smjelije izvodi *Sidraga* od predsl. i svesl. *draga*.¹²⁶ Međutim, Skokovo i Šimunovićevo mišljenje o *draga* > *Sidraga* ne može se prihvatiti, ne samo iz razloga što je motivacija naziva – po kojoj je jedno tako važno župsko ime motivirano s predsl. i svesl. *draga* – dosta neuvjerljiva. Samo po sebi, znatno je uvjerljivije Kraheovo i Mayerovo povezivanje *Sidraga* – *Sidrona*, posebno iz još jednog vrlo važnog razloga koji je spomenutim ilirolozima ostao nepoznat. To je još jedan posve izvjestan kalk: *Sidraga* > *Biograd*. Naime, srednjodalmatinski grad *Biograd* upravo je sjedište župe *Sidraga*.¹²⁷ Kao i kod kalka *Sidrona* > *Biograd*, hrvatsko-ilirska simbioza rezultirala je kalkom *Sidraga* > *Biograd*. Riječ je o logičkoj transformaciji jezičkog lika najraširenije baze u svim jezicima svijeta. Posve je moguće da su još neki od bosanskih naziva, kao što je *Biograd* u Konjicu,¹²⁸ *Biograd* kod Gacka,¹²⁹ *Biograd* (Prusac) u središnjoj Bosni,¹³⁰ *Biograd* ili Glamoč,¹³¹ kao i mnoga bosanska *Bijela brda*, *Bijela polja*, *Bjelušine*,

¹²³ **gori-agos* "Heer-führer". H. Krahe, n. dj., str. 57.

¹²⁴ "Las-agos auf einer Terrakotte aus Saloniae (PN.-Lex. 62 f.) stellt sich neben Kor-agos (s. d.)." H. Krahe, *Die Sprache...*, str. 57.

¹²⁵ "S prefiksom *so- s̄- so draga* f "convallis" i možda u imenu starohrvatske župe *Sidraga* (Biograd, Dalmacija), ako je *i* umetnuto za olakšanje konsonantske grupe Romanima (izvjesnosti nema zbog toga što se ne zna današnji oblik)." P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, I, 429.

¹²⁶ P. Šimunović, *Istočnojadranska toponimija*, Split 1986, str. 29, 45, 222.

¹²⁷ Dalmatinski Biograd prvi put se spominje oko 950. godine. "Postao je najznamenitiji grad u hrvatskom primorju, te se zvao Belgrad, Castrum Alba, Alba civitas, Belgradum supra mare, urbs regia." St. Stanojević, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, I, Zagreb 1926, str. 207. Upor: L. Jelić, *Povijesno-topografske crte o biogradskom primorju*, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, Zagreb 1898.

¹²⁸ Grad se nalazio nasuprot Konjica i spominje se od 1469. g. H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1982, str. 127, 136, 141, 193, 213. M. Vego, *Naselja...*, (geogr. karta srednjovjekovne Bosne).

¹²⁹ Selo u Površi, Trebinje. Za razliku od nevesinjskog Biograda, u ovom selu nema nikakvih predslavenskih starina. J. Dedijer, 545.

¹³⁰ H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, Sabrana djela II, Sarajevo 1991, str. 410.

¹³¹ GLAMOČ ili *Biograd*, *Biogradac*, *Belgradčik* (od 1519.) Isto, str. 441, 442.

itd. semantički kalki. Ono što na poseban način izdvaja nevesinjski *Biograd* od svih ostalih naseljenih mjesta - pored biogradskog prezimena *Sidran* - su brojni arheološki ostaci iz prehistorije i antike kojih u ostalim Biogradima nema. Prilikom dosadašnjih ubikacija Sidrone mogućnosti semantičkog kalka u potpunosti su promakle A. Mayeru i M. Suiću. Ono što je A. Mayera i M. Suića posebno odvelo na pogrešan put je terminacijski natpis *Sidrinus et Asseriates* pronađen u blizini Obrovca, odnosno u blizini Biograda. *Sidrini* koji se spominju u tom natpisu nisu Sidrini iz Ptolemejeve Sidrone. Riječ je o Sidrinima koji pripadaju biogradskoj Sidragi.

U zaključnim razmatranjima o Sidroni nužno je zaključiti sljedeće:

Ptolemejevi podaci u vezi sa Sidronom nisu najpouzdaniji i u skladu su s brojnim drugim Ptolemejevim nejasnoćama i pogreškama što ih sadrži njegova *Geografija*. Geografske koordinate Biograda u potpunosti odgovaraju Ptolemejevoj geografskoj visini Sidrone, znatnim dijelom i Ptolemejevoj geografskoj širini. Antičku Sidronu najvjerojatnije su porušili Avari krajem VI vijeka. Preživjeli stanovnici Sidrone, poslije njenog rušenja, osnovali su novo naselje i to je, najvjerojatnije, Ravenatov *Novas*. Pod utjecajem ilirsko-slavske simbioze, prije sredine X stoljeća, naselje je dobilo slavensko ime *Nevesinje* "Novo Sinje" (Nova Sidrona). Nazivi *Biograd* i *Nevesinje* u čvrstoj su semantičkoj vezi s nazivom *Sidrona*. Historijski i lingvistički razlozi nalažu da se bošnjačko prezime *Sidran*, porijeklom iz Biograda, dovede u vezu s ilirskim etnikom *Sidrin*. Navedeni etnik bio je brojniji i šire rasprostranjen na jugozapadnom Balkanu, istovremeno kao i ilirski pridjev **sidra*- i još neki geografski nazivi izvedeni iz ilirske riječi. Kao i mnogi drugi ilirski etnici, zasigurno je bio rasprostranjen i u drugim dijelovima Rimskog carstva, gdje su ga mogli donijeti rimski vojnici ilirskog porijekla ili izbjeglice iz Sidrone. Terminacijski natpis koji se odnosi na teritorijalne sporove *inter Sidrinus et Asseriates*, na osnovu kojeg su A. Mayer i M. Suić Sidronu ubicirali u Medviđu, nije najpouzdaniji dokaz na osnovu kojeg se može tvrditi da se Ptolemejeva Sidrona naklazila u Medviđi. Mayerova i Suićeva ubikacija, osim terminacijskog natpisa, nema nikakve druge argumentacije. U odnosu na činjenicu da je taj natpis pronađen jugoistočno od Obrovca, u kontinentalnom zaleđu dalmatinskog Biograda, nema nikakve sumnje da se on odnosi na Sidrine koji su pripadali epihorskoj općini nekadašnje Sidrage.

S velikom vjerovatnoćom može se smatrati da je Ptolemejeva *Sidrona* današnji *Biograd* kod Nevesinja ♦

SIDRONA

For Academician Abdulah Sidran

Abstract

Original scholarly paper, using historical, linguistic and ethnological methods to identify the site of antique Sidrona. On the basis of historical facts, the calque **sidra* > *bio*, the ethnic which gave rise to the Bosniac surname *Sidran*, and the overall historical continuity corroborated both historically and linguistically in the Nevesinje region, antique Sidrona would have been located in Biograd near Nevesinje. This explains the origins of the later settlement and the name *Nevesinje*, “Novo sinje” (New Sidrona). The paper draws attention to the antique urban tradition in Bosnia and Herzegovina, which places the country and its people among the earliest roots of European civilization and culture. The paper suggests that the question of continuity is the central issue of the history of Bosnia and Herzegovina.

Key words: Claudius Ptolemy, Geographia, Sidrona, Sidrini, Biograd, Nevesinje, Sidran, Sidraga, Illyrians, Avars, Slavs.